

I. FERENC NYOMDAPOLITIKÁJA.

MÁRIA TERÉZIA korában a nyomdászok még céhszerű, zárt rendet alkotnak s a monopólium-rendszer virágzását éri el. A nagy uralkodónő nyomdapolitikája konzervatív volt, a kötöttségeken nem lazított s há a népnevelés és kultúra érdekében szükségesnek is tartotta a nyomdák számának mérsékelt gyarapítását, nagyjában a régi keretek maradtak meg a nyomdaiparban. Ha valaki új nyomdát akart állítani, kérvényét a városi tanács elé utalták, melynek urai a helybeli nyomdászokat kérdezték meg véleményük felől. Ezek persze nem kíváncsoztak új versenytárs után s a kérelem rendszerint elutasító javaslattal került fel a helytartótanácshoz. Maga a kormányzék is bizalmatlan volt az új nyomdatervezetekkel szemben, újabb veszélyt látott bennük, melyek a cenzúra gondjait szaporítanák s kihágások lehetőségét gyarapítanák. A hivatalos szellem alkalmatlankodásnak nézte az ilyen tervezetek és kérelmek benyújtását s kedvetlenül utasította azokat vissza. A helytartótanács egyházi bizottsága, mely a cenzúrát irányította, az újabb nyomdákban a szabados gondolkodás terjedésének veszélyét szimatolta és nem kívánta a szerinte amúgy is elegendő számú nyomdák szaporítását.

Teljesen megváltozott a helyzet II. JÓZSEF trónralépésével. A fiatal uralkodó elvei közel állottak a fiziokraták tanításához és nyomdapolitikája felszabadította ezt a szellemi műveltségre oly fontos iparágat régi kötöttségeiből. II. JÓZSEF ellensége volt a monopólium-rendszernek s bár a régi jogokat, különösen tankönyvek kiadására vonatkozólag, nem vette el a nyomdászoktól, új monopóliumokat nem adományozott s mindjárt uralkodása elején kijelentette, hogy a kalendáriumok kiadásának jogát elvből nem hajlandó kizárólagos engedélyhez kötni.¹

Végül 1788. aug. 11-i rendeletével a nyomdaipart és könyvkereskedelmet szabad művészetekké nyilvánította.² A nyomda-

¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Staatsrat-Akten 573/1782.

² A. WIESNER: Denkwürdigkeiten der Oesterreichischen Zensur. Stuttgart, 1847. 177. l.

alapítások ügyét kezdettől fogva pártfogolta s igyekezett azok fejlődésének útjából minden akadályt elhárítani. Nem utolsó helyen állt ez akadályok között a hivatali szellem, melyet az uralkodó rendeletek sorával igyekezett a legerélyesebb módon megváltoztatni. Ezek hatása alatt a magyar helytartótanács sem nézte többé rossz szemmel a nyomdák számának szaporítására irányuló terveket, ellenkezőleg a vállalkozókat mint a felvilágosodás, nemzeti irodalom és nemzetgazdaság előmozdítóit üdvözölte.³

A francia forradalom ellenhatásaképen bekövetkezett reakció végetvetett ennek a fejlődésnek és II. LIPÓT már a nyomdák számának csökkentésére törekedett. Az általa követett tendencia, a nyomdákat az ellenőrzés megkönnyítése végett lehetőleg a fővárosokba terelni, már II. JÓZSEF uralkodása alatt is kezdett érvényesülni. Az eredmény mégsem a nyomdák számának csökkenése, hanem további, bár lassú és mérsékelt, gyarapodás volt.

I. FERENC mindjárt uralkodása kezdetén szigorú rendeletekkel igyekezett a nyomdák jogviszonyait szabályozni és az engedély nélküli nyomdákat bezáratni. A helytartótanács 1792. okt. 9-én körrendeletet intézett valamennyi jurisdictióhoz, melyben, hivatkozva arra, hogy tudomására jutott, miszerint számos községben, ahol nincsen revizori hivatal, a királyi rendeletek megszegésével veszélyes könyveket nyomtatnak, minden előzetes cenzúra nélkül, elrendelte, hogy az országban működő valamennyi nyomda, könyvkereskedés és könyvkötészet jegyzékét sürgősen terjesszék fel, megjelölve a helyet, ahol ezek működnek, amennyiben pedig a jövőben valahol könyvkereskedés, vagy nyomda állíttatnék fel, azt haladéék nélkül jelentsék a helytartótanácsnak.⁴

A következő év január 14-én kelt udvari dekrétum a „közjó érdekében“, a „köznyugalom és boldogság megőrzésére“, és hivatkozva arra, hogy a nyomdaengedélyezés királyi jog, betiltotta az engedély nélküli magánnyomdákat s a rendelet ellen vétőket az 1599-i 45. t.-c. szerinti fiskális akcióval fenyegette meg, a denunciansoknak pedig, akik ilyen nyomdák létezését fölfedik, 200 arany jutalmat ígért. A jutalmakat kiterjesztették azokra is, akik azelőtt ilyen „magánnyomdáknál“ dolgoztak, s az alkalmazottak-

³ L. erre vonatkozólag sajtó alatt levő tanulmányomat II. József cenzúrájáról.

⁴ Országos Levéltár, Helytartótanács. Revisio Librorum. Normalia. 1792.

nak kötelességévé tették, hogy a tulajdonos privilégiuma iránt érdeklődjenek. Mindazokat, akik betűöntéssel foglalkoztak, vagy egyéb kereskedelmi kapcsolatban álltak a nyomdákkal, kötelességévé tették, hogy megrendelőiktől a királyi engedélyező okirat felmutatását kérjék s csupán engedéllyel bíró nyomda részére szállítsanak.

A helytartótanácsnak egyenes királyi parancssal elrendelték, hogy a nyomdák engedélyeit vizsgálja felül s a vizsgálat eredményéről tegyen jelentést, továbbá, ha cenzúrazatlan könyvek jelenének meg, amelyekről feltehető, hogy „magánnyomdában“ készültek, azt kutassa fel, szükség esetén a szerzőt kényszerítve a nyomda felfedésére.⁵

A helytartótanács azonban nem hirdette ki ezt a rendeletet. Egy sokkal enyhébb parancsot fogalmazott, és küldött meg a kancelláriának jóváhagyás végett. Február 5-i felterjesztésében jelentette, hogy bár a legnagyobb tisztelettel elismeri, miszerint a köznyugalom és boldogság szempontjából szükséges, hogy semmi se jelenjék meg, ami a királyi cenzúrának alávetve nem volt, azonban a magánnyomdákat illető elvi kérdések megtárgyalása a regnikoláris bizottságok elé tartozik. Nem lehet hivatkozni az 1599-i 45. t.-c.-re sem, mely csupán a régi kalendáriumok kiadását tiltotta el a földesuraknak, de nem vonta meg tőlük a nyomdaállítást jogát. A helytartótanács tehát nem ismerte el, hogy a nyomdaállítást királyi engedélyhez van kötve s a nyomdaipar gyakorlása nem tartozik a földesúri jogokhoz.

Mégis, az ellenőrzés megkönnyítésére ideiglenesen (míg a cenzúra kérdése törvényesen nem rendeztetik) a következő resolutio-tervezetet készítette el: Ófelsége parancsára kihirdetendő, hogy senkise merészeljen olyan könyvet kiadni, melyet előzetesen a királyi cenzúra át nem vizsgált. Annak megakadályozására, hogy ily könyveket a cenzúra kijátszásával magánnyomdákban titkon ne nyomhassanak, a magánnyomdákkal bírók a kiadás helyét tegyék ki az általuk nyomott könyvekre és mindenki, akinek magánnyomdája van, ezt a kormányzónak, mely alá tartozik, jelentse be, hogy visszaélés esetén a büntetést annál könnyebben lehessen foganatosítani.⁶

⁵ U. o. Normalia 1793.

⁶ U. o. Normalia 1793.

A regnikoláris bizottságok azonban sohasem készültek el munkájukkal, s a cenzúra kérdése törvényesen nem rendeztetett. Továbbra is maradt „censura a Sua Majestate constituta“, melyet a magyar rendek — élükön a helytartótanáccsal — csupán ideiglenes jellegűnek ismertek el.

A magánnyomdákkal szemben azonban a király álláspontja érvényesült. Az 1793. márc. 26-i udvari dekrétum közölte, hogy a helytartótanács jelentését a körözvény tervezetével együtt fölterjesztették Őfelségének, aki megparancsolta, írják meg a helytartótanácsnak, „Projectum illud circularium Salutari benignae Intentioni Regiae accomodatum non esse, denique ex motivis per hocce Locumtenentiale Regium Consilium adductis a priori benigna Ordinatione Regia recedi non posse.“ Ugyanis az 1599-i 45. t.-c.-ben az a jog, hogy privilégium nélkül könyveket adjanak ki, sem a városoknak, sem a földesuraknak nem adatik meg s egyetlen más törvény sincs, mely a nyomdákat a földesúri jogokhoz számítaná. Ezenfelül a Liber Regiusokból is kitűnik, hogy a nyomdák már a fent említett törvénycikk előtt királyi privilégium tárgyát képezték. Ezt a királyi jogot Őfelsége ősei állandóan gyakorolták, a nélkül, hogy azt a rendek akár a diétákon, akár azokon kívül kétségbe vonták volna. Sőt azáltal, hogy az 1791-i 15. t.-c. a sajtószabadság rendezését a regnikoláris bizottságokra salvis juribus regiis bízta, elismerték, hogy a sajtó, vagyis a kiadás, és a cenzúra királyi jogot képez.⁷ A király tehát megmaradt január 14-i rendelete mellett s azt a helytartótanácsnak hamarosan fogánatosítania kellett.

A helytartótanács június 25-én — hivatkozva az 1791-i 15. t.-c.-re — közzétette a királyi parancsot.

Ismeretes a felháborodás, amit ez a rendelet a magyar nemesiség köreiből kiváltott. A megyék egymásután tiltakoztak a földesúri jogok megszorítása ellen, mindazonáltal hatást nem értek el. Szatmár vármegye 1794. november 24-én másodszer írt fel a nyomdai jog kérdésében.

„A királyi jogokat mi magunk kívánjuk leginkább megőrizni — írták ebben —, nem akarunk akadályt gördíteni a törvények szerint gyakorolt végrehajtóhatalom elébe sem, sőt kérjük ő legszentebb felségét, hogy a köznyugalmat különösen a mai

⁷ U. o. Normalia 1793.

időkben, továbbra is védje meg. Nem kifogásoljuk, hogy a veszélyes könyvek eltiltassanak, mivel a sajtószabadság ügye még a bizottsági munkálatok eredményétől függ, de hogy Őfelsége a magánnyomdákat 100 f. arany büntetés terhe alatt eltítssa, az az, ami a magyar alkotmánnyal semmiképen össze nem egyeztethető...“

A király 1795. január 19-i resolútiójában egyszerűen arra hivatkozott, hogy nem 100 arannyal, hanem fiskális akcióval bünteti az engedély nélküli nyomdákat. Ami azonban a lényeg volt: a nyomdák kötöttsége, az engedélyezés királyi joga, arról nem tett említést. Így a gyakorlatban a király álláspontja érvényesült és a magánnyomdákat fokozatosan elvették és bezárták.

A további nyomdaalapítások elé szintén szűkreszabott korlátokat emeltek. 1806. márc. 18-án egy királyi resolúció elrendelte, hogy a nyomdaengedélyeket az ország és a vidék pontos szükséglete szerint osztogassák, s számukat, ha nem föltétlenül szükséges, ne gyarapítsák, ellenkezőleg, a fölös számúak fokozatos csökkentéséről gondoskodjanak.

Az 1817. szept. 4-i dekrétum szerint a bécsi nyomdák szaporítása a „jelen időkben“ nem szükséges, s tekintve, hogy félig vannak csak foglalkoztatva, szaporításuk amúgy sem járna haszonnal. Ezért újabb nyomdák felállítását tilos engedélyezni.

A monopóliumok terén is a régi rendszerre való visszatérés jelei mutatkoztak a II. József-korabeli felszabadító tendencia helyett. Az Egyetemi Nyomda kizárólagos engedélyek birtokában fejlődött tovább és egyéb kirekesztő engedélyek is erősen akadályozták a hazai könyvnyomdászat és könyvkiadás fejlődését.

A szigorú rendelkezések ellenére sem volt a nyomdai privilégiumok átruházásának joga tisztázva s ebből a körülményből zavarok adódtak. Az ellenőrzés hiányos volt és a magánnyomdák bezárása sem ment egészen símán. Legnagyobb akadály volt, hogy a megyék maguk állítottak fel néhol királyi engedély nélküli nyomdákat, s nemcsak a könyvkiadás, hanem még a cenzúrázás jogát is hajlandók voltak maguknak fenntartani. BALLAGI ALADÁR szerint Zala vármegyének még 1848-ban is működött magánnyomdája.⁸

⁸ A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877. Budapest, 1878. 147. l.

A következőkben néhány konkrét eseten keresztül igyekszünk belepillantani a múlt század első évtizedeinek hazai nyomdaviszonyaiba, s mindazokat a körülményeket szemügyre venni, melyek a nyomdaipar fejlődését gátolták s közvetve az irodalmi viszonyok alakítására is befolyással voltak.

Az 1822-ik évben jutott tudomására a hatóságoknak, hogy Krassó vármegye hivatalos nyomtatványait egy engedély nélküli nyomdából szerzi be. Oravicán, egy OBERTH nevű tisztviselő vezette a nyomdát. A kancellária dec. 20-án elrendelte Krassó vármegye ez ügyben való kihallgatását és az engedély nélküli, tiltott nyomda használatától való azonnali eltiltását.⁹

A helytartótanács 1823. jan. 7-én intézett kérdést erre vonatkozólag a megyéhez. A megye arra hivatkozott, hogy már régóta a bányahivatal is OBERTHNÉL szerzi be szükséges nyomtatványait, tekintettel arra, hogy a legközelebbi nyomda Temesvárott van s OBERTH a nyomdai munkákat egyéb nyomdászoknál olcsóbban készítette.¹⁰

Mindezek után OBERTH FERDINÁND JÁNOS, az oravicai bányapénztár contraagense a további bonyodalmakat elkerülendő, fia, OBERTH KAJETÁN számára kérvényezte nyomda engedélyezését. Krassó vármegye 1823. márc. 10-én alátámasztotta a kérelmet, mivel mind a megyének, mind a bánati bányaaigazgatóság-nak nagy könnyebbség, ha a számos és nehézkes nyomdai munkát nem kell Temesvárról megrendelnie, hanem a megye területén belül, sokkal olcsóbban jutnak hozzá. OBERTH kérését azért is méltányosnak ítélte, mert személyében egy közszolgálatban hosszú éveket eltöltött kiszívetésű és nagycsaládú hivatalnokot juttattak mellékes keresethez.

A nyomdász kérésében előadta, hogy ifjúkorában tanulta meg ezt a mesterséget és évekkel ezelőtt vett egy sajtót. Csekély jövedelméből 11 gyermekét tartotta el. Kérelméhez csatolta fia erkölcsi bizonyítványát, és hivatkozott arra, hogy nyomdája nagyobb művek kiadására nem alkalmas. hivatalos nyomtatványokon kívül mást nem ad ki s így visszaélés a sajtóval nem történik.¹¹

⁹ Országos Levéltár. Helytt. Rev. Libr. 1823. Fons 4. pos. 13.

¹⁰ U. o. 1823. F. 4. p. 31.

¹¹ U. o. 1823. F. 4. p. 53.

Az április 18-i udvari dekrétum ezzel szemben az 1793. jún. 25-i és 1821. okt. 2-i rendeletekre figyelmeztette a megyét és a királyi rendeleteknek a jövőben való szigorúbb megtartását követelte.¹²

A helytartótanács írásbeli jelentést kért a bányai igazgatóságtól és a vármegyétől egyaránt. Az előbbi beismerte, hogy OBERTH senkitől sem kapott engedélyt nyomda felállítására, azonban 15 év óta az igazgatóság beleegyezésével és ellenőrzése mellett működött, a nélkül, hogy bármely csekély kifogásra adott volna alkalmat. Mivel ezentúl is csupán hivatalos nyomtatványok készítésére kért engedélyt, az igazgatóság kérését pártfogolta.¹³

A helytartótanács június 30-i jelentésében javasolta, hogy a nyomda a következő feltételek mellett engedélyeztessék: a bányasasszorok közül jelöltessek ki egy revizornak, a nyomdásznak pedig szigorúan hagyassék meg, hogy könyveket, vagy még kevésbé folyóiratokat ne adjon ki.

A szeptember 10-i dekrétum OBERTH kérésének nem adott helyet. A király megparancsolta, hogy az engedély nélkül felállított nyomda működését továbbra is tiltsák be. A szükséges intézkedések megtételét a helytartótanácsra bízta.¹⁴

OBERTH KAJETÁN ismételtelen folyamodott a nyomdaengedély elnyeréséért, mindannyiszor eredménytelenül. Végül 1828-ban már azt a körülményt hozta föl, hogy atyja meghalt s nagyszámú családot hagyott hátra. Lugoson, vagy Oravicán kérte nyomda engedélyezését. 1828. nov. 2-án a kancellária elrendelte a helytartótanácsnak, szerezzon az ügyben újabb információt s azt véleményezve terjessze fel.¹⁵

Időközben meghalt KAJETÁN is. A bánáti bányakerület ekkor felszólította az özvegyet, hogy a KAJETÁN fia által kérelmezett nyomdajogot magának, vagy egy másik fiának nevére kérje. Az özvegy 1829. április 13-i kérelmében legidősebb fia, ERNŐ számára kérte az engedélyt, aki a mesterségben szükséges jártassággal rendelkezett. Fia, az engedélyt elnyerve, nemcsak a közkívánatnak tehet majd eleget nyomdája működésével, hanem

¹² U. o. 1823. F. 4. p. 55.

¹³ U. o. 1823. F. 4. p. 40.

¹⁴ U. o. 1823. F. 4. p. 56.

¹⁵ U. o. 1828. F. 4. p. 104—105.

anyját, egy királyát több évtizedig hűen szolgáló hivatalnok özvegyét és kiskorú testvéreit is eltarthatja és neveltetheti, amire a kégyes nyugdíj nem elegendő.

A megye április 30-án keltezett felterjesztésében ismét hangsúlyozta, hogy a nyomdára nagy szüksége van.¹⁶ A helytartótanács ekkor leírt a nagyváradi tankerületi főigazgatónak, állapítsa meg, szükség van-e a felállítandó nyomdára és tanácsos-e a cenzúra-rendeletek végrehajthatóságát tekintve, vagy egyéb okokból a nyomda engedélyezése?¹⁷

Íme egy vármegye hosszú évekig folytatott harca egy egyszerű sajtóért, mely úrlapokat nyomott! A reakciós kormány félelme különösen a vidéki, nehezebben ellenőrizhető és szemmel tartható nyomdák esetében valóban nem ismert határt.

Legádázabb ellenségei mégis maguk a régi nyomdászok voltak új nyomdák alapításának. 1803 novemberében a három pesti nyomdász, LANDERER, TRATTNER és PATZKÓ közös panaszíratot nyújtottak be, melyben előadták, hogy SAMER MIHÁLY engedély nélküli veszprémi nyomdája egy részét Székesfehérvárra helyezte és így az ország területén levő nyomdák számát eggyel szaporította. Kérték az újabb nyomda betiltását, mivel az ország már amúgyis 40 nyomdával rendelkezett, mely „óriási” szám eredményezte, hogy többen tönkrementek. A pesti nyomdászok szerint a köz szempontjából is aggályos a nyomdák szaporítása, különösen kis városokban, ahol sok visszaélés történhetik, mivel a kereset csekélyisége arra vezetheti a nyomdászokat, hogy a sajtószabadságot kijátsszák és meg nem engedhető iratokat terjesszenek. Ezért legújabban a cseh királyság területén eltiltották az összes kisebb helységekből a nyomdákat és azokat csak a fővárosokban engedélyezik. Székesfehérvárott nem él meg egy nyomda, az ottani munkát könnyen elvégzik a veszprémi, győri, budai, vagy pesti nyomdák. Különben a veszprémi nyomdának sincs engedélye s az úgy keletkezett, hogy STREIBIG JÓZSEF győri nyomdáját kettéválasztotta s egyik részét előbb Pápára, majd Veszprémbe vitte. Így most a győriből osztódás útján három nyomda keletkeznék. Ha ezt a példát mások is követnék, minden vidéki fészekben egy-egy fióknymoda keletkeznék a köz kárára.

¹⁶ U. o. 1829. F. 4. p. 62.

¹⁷ U. o. 1829. F. 4. p. 90.

A helytartótanács 1804. május 29-én tudomására hozta SAMER MIHÁLYNAK, hogy mivel az országban fölös számban vannak nyomdák, az egy veszprémin kívül több nyomda állítására nem kap engedélyt. Székesfehérvár városának pedig meghagyták, hogy a nyomda elviteléről, vagy beszüntetéséről gondoskodjék.

A három nyomdász közvetlenül a királyhoz is kérvényezett a kancellária 1804. április 20-án leírt a helytartótanácsnak, hogy SAMERNAK csak egy nyomdát engedélyezzen.

A kancellária privilégiumok odaítélésénél sokszor egészen önkényesen járt el. Nem tudni, milyen szempontok vezették a legfőbb magyar kormányzókat például 1826-ban a rozsnói nyomda jogának odaítélésénél. MAYER JÓZSEF rozsnói nyomdász, aki 1818 óta bírt nyomdai privilégiummal, 1826-ban meghalt, a nélkül, hogy fiúörököst hagyott volna hátra. GODE JÓZSEF rozsnói főnótárius kérvényt nyújtott be ekkor a helytartótanácsnak, hogy a privilégium reá átszarmazhasson. Kérését pártfogolta a városi tanács is, kitűnő erkölcsi bizonyítvánnyal. Benyújtották a kassai jogakadémia jelesrendű bizonyítványát is. A rozsnói igazgató-revizor kiválóan alkalmasnak találta becsületessége és tudása miatt a nyomda átvételére, a rozsnói püspök, LAICSEK FERENC pedig a köz érdekében is igen melegen ajánlotta őt, tekintve, hogy MAYER özvegye nagy szegénysége miatt a nyomdát semmiképen sem tudja tovább vezetni.¹⁸ A helytartótanács 1827. január 17-én terjesztette föl „favente cum voto“ a kérelmet a kancelláriához.¹⁹

A kancellária azonban már 1826. december 27-én kiadott egy dekrétumot, melyben egy bizonyos KECK JÓZSEFRE vonatkozólag, aki ugyancsak a nyomda jogára vonatkozólag folyamodott, információt kért, és meghagyta, hogy az előírt illetékeket, 4 frt. 18 krajcárt a folyamodótól behajtsák.²⁰

A helytartótanács február 27-én azt írta vissza, hogy a folyamodványban foglalt érvek, tekintve, hogy a kérelmező, kivéve a helyi cenzor jóváhagyását, felsőbb hatósági engedély kikérése nélkül akarta a nyomdát átvenni, nem olyan természetűek, hogy a helytartótanács GODE JÓZSEF kérésének támogatásától elálljon. Különben Gömör vármegyéét utasították, hogy hajtsa be a pénzt

¹⁸ U. o. 1827. F. 4. p. 9.

¹⁹ U. o. 1827. F. p. 40.

²⁰ U. o. 1827. F. 4. p. 30.

KECK JÓZSEFEN. Meglepetést kelthetett, mikor május 25-i keltezéssel egy dekrétum érkezett le, mely a typographia jogát szűkszavúan KECK JÓZSEFRE ruházta. KECKET értesítették, miszerint az engedélyező okiratot a bécsi kancelláriánál átveheti.²¹

FÜSKUTI LANDERER FERENC 1822. november 29-én szerződés szerint eladta kassai nyomdáját felszereléssel együtt WERFER KÁROLYNAK, a bécsi GRUND LIPÓT-féle nyomda igazgatójának. Csupán könyveit tartotta meg magának, könyvkereskedése számára, melyet tovább óhajtott vezetni. WERFER, az új nyomdatulajdonos, rövidesen szemben találta magát a másik kassai könyvnyomdással, ELLINGERREL, aki közismert volt összeférhetetlen természetéről és arról, hogy vetélytársat nehezen tűrt meg maga mellett.

WERFER 1829. május 8-án kérvényt nyújtott be a kassai tanterületi főigazgatónak, melyben előadta, hogy ELLINGER ISTVÁN, nyilvánvalóan irigységből és bosszúból, mivel ő nyomtatványainak csinosságával, megrendeléseinek nagy számával, azok gyors, pontos és megfelelő elvégzésével jóval felülmúlja őt, a városi tanács előtt megvádolta, hogy nincs nyomtatási joga és titokban folytatja a mesterségét. Ez a vád azonban WERFER szerint nem helytálló. A nyomda eredetileg a jezsuiták tulajdona volt, s már akkor privilégiummal rendelkezett. A rend feloszlatása után LANDERER FERENC, attól 1822-ben ő vette meg a nyomdát, a városi tanács tudtával és engedélyével, következésképp a felszereléssel együtt a privilégium is az ő tulajdonába ment át. Kérte a főigazgatóságot, hogy abból az alkalomból, hogy az ott időző magyar színtársulat számára hazafias lelkesedésből ingyen nyomtatta ki a színlapokat, ELLINGER vádjaival szemben védje meg s a helytartótanácsból egy erősítő okiratot eszközöljön ki. Kassán tartózkodása egész ideje alatt a revizori hivatal felügyelete alatt volt és a királyi rendeleteket szigorúan betartotta.

UDRÁNSZKY, a főigazgató, május 9-én szép erkölcsi bizonyítvány kíséretében, támogatólag terjesztette fel a folyamodó kérését. A helytartótanács azonban május 26-án ad acta tette az ügyet, tekintve, hogy ELLINGERTŐL nem érkezett panaszirat és a nyomda adásvételi szerződéséből kitetszett, hogy WERFER Bécsben már nyomdaigazgató volt s így nyomda vételére alkalmas.²²

²¹ U. o. 1827. F. 4. p. 76.

²² U. o. 1829. F. 4. p. 47.

ELLINGER azonban csakhamar ismét panaszt tett a városi tanácsnál. Május 4-én azzal fordult a magisztrátushoz, hogy jogorvoslást kér egy csupán őt megillető címmel űzött visszaélés miatt. Szerinte WERFER, aki eddig az „akadémiai nyomdász“ nevével tetszelgett, most ráúnván erre a praedikátumra, „cs. és k. privilegizált nyomdásznak“ merészelte magát nevezni. Kérte a tanácsot, tiltsák be ezt az „imposturát“.

WERFER ismét azzal védekezett, hogy a kincstár 1774-ben a nyomdát örökjogon eladta LANDERERnek, a királyi diplomája pedig minden legális jog forrása. A tanács ezúttal fölterjesztette az ügyet a helytartótanácsnak, amely június 30-án visszaírt, jelentést kérve arról, vajjon LANDERER saját részére kapott-e privilégiumot, vagy a jezsuiták privilégiumát terjesztették ki rá, vagy milyen rendelettel bírta és adta el nyomdáját?²³

Az ügy elintézése nem ismeretes. Annyit azonban a közöltekből is megállapíthatunk, hogy a hazai nyomdák jogviszonyai meglehetősen rendezetlenek voltak ebben a korban. Nyomdákat adtak-vettek, megosztottak, áthelyeztek, s a hatóságokat nem nagyon izgatta a nyomdai jog kérdése. A nyomdászok többnyire háborítatlanul működhettek, s a privilégium kérdését legföljebb, ha egy irígy vetélytárs vetette föl. Ezek a konkurrens nyomdászok sokkal féltékenyebben örködtek azon, hogy titkos nyomdák ne működjenek, mint maguk az illetékes hatóságok.

BEIMEL JÓZSEF 1821-ben kapott privilégiumot Esztergomban nyomda felállítására. Azonban a „köznek nagyobb mértékben használni akarván“, 1828. július 23-án azért folyamodott a helytartótanácsához, hogy Pesten is állíthasson egy könyvnyomtató intézetet. Arra hivatkozott, hogy a pesti nyomdászok egy része túlságos elfoglaltsága miatt, más részük csekély anyagi eszközeik következtében a közvárokozásnak eleget tenni nem tud, holott a Magyar Akadémia felállításával az előbbi foglalatosságok tetemesen meg fognak szaporodni. Csatolta privilégiuma másolatát, RUDNAY SÁNDOR hercegprímás ajánlólevelét, az egyetemi nyomda igazgatóságának és Esztergom szab. kir. város magisztrátusának bizonyítványát. A helytartótanács július 29-én Pest városának adta ki az ügyet véleményezés végett.²⁴

²³ U. o. 1829. F. 4. p. 70.

²⁴ U. o. 1828. F. 4. p. 94.

A város megkérdezték a helybeli nyomdászokat, azok terjedelmes beadványokat szerkesztettek e tárgyban, a nyomdák szaporításának káros voltát s a hazai könyvkiadás kilátástalan helyzetét bizonyítandó. Ezek a terjedelmes feliratok az egykorú magyar nyomdatörténet elsőrangú forrásai s kiváló fényt vetnek a korabeli hazai irodalmi viszonyokra.

TRATTNER és KÁROLYI január 22-én írtak fel a városi tanácshoz a BEIMEL-nyomda tárgyában. Hogy mennyire munka hiányában voltak, egy szerződési okmány csatolásával igyekeztek bizonyítani, mely szerint a három hazai evangélikus egyházközségtől megszerezték az *Énekes Könyv* 15.000 példányának kiadására az engedélyt s ennek fejében 5000 forintot ajánlottak fel váltócédulákban. (Az 1811. szeptember 8-i privilégium szerint az evangélikus énekeskönyv kiadása a konfesszió kizárólagos joga volt.) Ha elég munkájuk lenne, nem vállalnának ilyen szerfőltötterhes conditiókat. Pesten 6 könyvkereskedés van, ezért a nyomdászok az általuk kiadott könyvek kicsinybeni eladásából nem tudnak megélni és a könyvkereskedőknek adják el azokat 100%-os haszonra. Budán 2 nyomda van, ezek közül az egyetemi nyomdának kizárólagos joga van az iskolakönyvek, a corpus juris, misekönyv, breviárium és más fontos könyvek, valamint a szerb, oláh, orosz és héber könyvek kiadására, úgyhogy csekély azon műfajok száma, melyek kiadásával a többi nyomda foglalkozhat. Buda és Pest szomszédságában már annyi nyomdát állítottak fel, hogy egymást nyomják el. Legfeljebb akkor lehetne növelni Pesten a nyomdák számát, ha azok valamely monopóliummal rendelkeznének, vagy a nyomdai árakat túl magasan szabnák meg. Ez a helyzet azonban nem áll fenn. Kétségtelen, hogy a pesti nyomdák mind az egyetemi nyomdához, mind a többi hazai nyomdához képest igen alacsony árakat kérnek. Ezt óhajtották bizonyítani TRATTNERÉK SADLER JÓZSEF orvoskari dékán, a múzeum custosának nyilatkozatával, melyben az kijelenti, hogy KITAIBEL professzor *Aquae minerales* című művének a nádor által a Nemzeti Múzeum számára rendelt kiadásánál TRATTNER—KÁROLYI jóval kevesebbet kért, mint a többi nyomda Budán és Pesten. Közölték továbbá több „conspicuus et eruditus vir” nyilatkozatát az alacsony nyomdai árakról és arról a szomorú igazságról, hogy állandó és biztos elfoglaltságuk Pesten, sőt az egész országban a nyomdászoknak azidőszert nem volt. Fölhozták

még, hogy a TRATTNER-féle nyomda mindig önzetlenül segítette a nemzeti kultúra fejlődését és sokszor saját kárával is használt a közügynek. Nagyon fájlnának, ha a pesti nyomdák számának szaporításával a TRATTNER-nyomda ezen önzetlen munkásságot többé nem lenne képes kifejeíteni s a magyar nemzetnek tett hű szolgálataiért az anyagi romlás lenne jutalma.

Ez pedig — a tönkrejutás — biztosan bekövetkeznék, mivel az egyetemi nyomda számos kirekesztő engedélye után, mely a katolikus tankönyvek nyomtatásától fosztotta meg a nyomdászokat, az 1811. szeptember 8-i rendelet a helvét és ágostai vallású tankönyveket is a saját vallású nyomdáknak adta. A nyomdák így elestek a jól jövedelmező könyvek kiadásától, melyeket emberemlékezet óta szabadon nyomtak és újranyomtak s 1811 óta ennek következtében a foglalkoztatottságuk érezhetően csökkent.

Ehhez járult még, hogy a helybeli könyvkereskedők hirdete-seiket, könyvkatalógusaikat — a mellékelt példányok tanúsága szerint — gyakran külföldön nyomtatják, csereüzlet következtében, sőt, ha saját költségükön valamely művet kiadnak, azt Bécsben, Prágában, vagy Grácban nyomtatják s így a helybeli nyomdászokat megfosztják a kereset lehetőségétől.

Bécsben fölös számú nyomdák voltak: a 300.000 lakosra 16 nyomda esett. Ezzel szemben Magyarországon összesen 47 nyomda volt, ebből Budán és Pesten 5. A 16 bécsi nyomda egy év alatt többet termelt, mint a 47 magyarországi, az egyetemi nyomdát is beleszámítva. Ebből látszik, hogy a nyomdák számához viszonyítva elég munka akadt Bécsben mégis az 1817. szeptember 4-i rendelet megállapította, hogy félig sincsenek elfoglalva. TRATTNER—KÁROLYIÉK kérték, bizonyítsa be BEIMEL, hogy nálunk az irodalom nagyobb virágzásban van és több a nyomdai munka, mint Bécsben! Végül arra kérték a városi tanácsot, emelje fel szavát a helytartótanácsnál, hogy BEIMEL ne űzhesse iparát.

TRATTNERÉK kérésére több neves fővárosi író nyilatkozott a nyomdák elfoglaltságának kérdésében. HELMECZY MIHÁLY 1829. január 31-én kelt nyilatkozatában kifejti, hogy az idők mostohasága és az évről-évre kevesbülő pénz körülményeinél fogva, melyek minden művészet és mesterségben a keresletet megcsappantották, TRATTNER csak előfizetők gyűjtése után tudta kinyomtatni DAYKA, KAZINCZY, BÁRÓCZY és BERZSENYI verseit, pedig az ő

nyomdájának van — az egyetemi nyomdát leszámítva — a legjobb felszerelése.

Nemhogy felesleges munkákkal volnának tehát terhelve a két testvérváros könyvműhelyei, hanem foglalatosság szűkében szenvednek s ez okozza — a kirekesztő monopóliumok és egyéb korlátozások súlyán kívül —, hogy egy nyomdánk sincs a kor színvonalán.

KISFALUDY KÁROLY már jóval tartózkodóbb volt. Január 24-én kelt nyilatkozatában kijelentette, hogy az *Aurorát* TRATTNERnél nyomatja és mindenkor meg volt vele elégedve. Szerinte a hazai literatúra nincs oly karban, hogy a három pesti nyomda a szükségletet ne tudná fedezni.

DÖBRENTEI GÁBOR is tanácsosabbnak tartotta, ha kevesebb a nyomda, mert így legalább 2—3 többet költhet a csinos betűkre. HORVÁT ISTVÁN, VASS LÁSZLÓ, az egyháztörténelem tanára és mások is ebben az értelemben nyilatkoztak.

LANDERER LAJOS, a másik nagy pesti nyomdász is terjedelmes beadványt szerkesztett, melyben főleg a protestáns énekeskönyvek megvonását fájlalta és fölemlítette, hogy TRATTNER 9 sajtójának a fele sokszor hónapokig tétlen áll, az ő 5 sajtója közül is alig van 3 állandóan foglalkoztatva. PACZKÓ pedig a 2 sajtója közül ritkán tudja az egyiket is használni.

„ez okozza; hogy Könyvműhelyeinknek legnagyobb része, ezen még a Typographiára nézve is jeles leleményekkel gazdagodott korban olly alacsony fokán tengődik a mesterségnek, hogy a Könyvnyomatás csecsemőkora is külföld természetményeket mutat nyomorék Nyomatványainknál.

Nyomdászaink szerencséje, hogy közös szegénységük miatt egy se támadt közöttük, aki egy valódi stereotyp és gőz sajtóval mindnyájukat tönkre nem juttatta.

Végül a külföldi munkák újabb kiadásokban hihetetlen olcsó áron árvíz-ként özönlnek hazánkba s a magyarok evvel nem mérkőzhetnek. A jelenleg fennálló 47 műhelyt elégnék tartom minden hazai munka kiadására. Inkább a jelenlegieket kell felsegíteni, mint újabbakat felállítani.“

SZEPESSY FERENC szenátor pártolólág referált a tanácsülésben a pesti nyomdászok kéréséről és ennek megfelelőleg a tanács 1829. március 18-án azt kérte a helytartótanáctól, tagadják meg BEIMEL kérését. A helytartótanács április 28-án értesítette BEIMELT, hogy kérése nem teljesíthető.²⁵

²⁵ U. o. 1829. F. 4. p. 35.

Később azonban BEIMEL megvásárolta a PACZKÓ-féle nyomdát és 1830. május 28-án már mint „Esztergomi és egyik Pesti Könyvnyomtató Intézet Tulajdonosa” szerepel.

A pesti nyomdászok természetesen erősen túlozva állították be a nehézségeket, melyekkel iparáguknak meg kellett küzdenie. Annyi azonban tény, hogy tőkeszegénységük s a legjövödelmezőbb könyvek kiadási jogának megvonása erősen hátráltatta a hazai nyomdászat és könyvkiadás fejlődését és a bécsi nyomdák konkurrenciájával ekkor még nehezen tudtak nyomdáink megbirkózni.

A harmincas évektől már határozott fejlődés következik be s a negyvenes években nyomdászatunk és könyvkiadásunk a kor színvonalán áll, sőt a külföldi írókat is vonzza.²⁶ A sajtók foglalkoztatottsága ekkor erősen növekszik és ha nyomdászaink még mindig panaszkodnak állandó munka hiányáról és heverő sajtóikat eladásra hirdetik, jogosultnak látszik pusztá üzleti furfangra és kenyérféltésre gondolni.²⁷ A huszas évek végefelé azonban még erősen küzdenek nyomdászaink a megélhetésért és ha LANDERER adatai talán túlzóak is, annyi valószínűnek látszik, hogy sajtóik egy része gyakran kihasználatlanul és munka nélkül hevert.

Századeleji íróink keserves anyagi helyzetének oka tehát végeredményben a reakciós kormány nyomdapolitikája volt, mely a II. JÓZSEF által kezdeményezett fejlődést megakasztotta és a régi kötöttségek konzerválásával az egészséges kibontakozást meglassította. A nyomdászok, akik tőkeszegényen, sanyarú viszonyok között, a kormánytól támogatás helyett működésükben akadályozva és megszorítva, jövőjüket nem látták biztosítva, még a negyvenes években is, a prosperitás egy nagyobb biztonságot kölcsönző korában, óvatosak és kapzsiak voltak és ezáltal adtak alkalmat az íróknak mindig újabb és újabb panaszokra. A reakció kora elszoktatta a nyomdászokat a szabad versenytől és a kezdődő kapitalizmus nehezen bontakozott ki a privilégiumokkal elsáncolt patriarchális rendszerből. SASHEGYI OSZKÁR.

²⁶ SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században. Budapest, 1931.

²⁷ DEZSÉNYI BÉLA: Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdászok viszonya 1845-ben. MKSze, 1940. 2. sz. 172—175 l. SZEMZŐ PIROSKA: Könyvkiadásunk a múlt század elején. MKSze, 1943. 3. sz. 291—295 l.